

УДК 332.142.4

Д. М. Стеченко, д.е.н., професор
І. В. Безуглий, викладач

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ

Проаналізовані основні напрями дослідження природно-рекреаційного потенціалу регіону. Особлива увага приділена формуванню стратегії еколого-економічного розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи.

Проанализированы основные направления исследования природно-рекреационного потенциала региона. Особое внимание уделяется формированию стратегии эколого-экономического развития региональной рекреационно-туристической системы.

Basic directions of naturally recreation research of region potential are analyzed. Special attention of forming ecology-economics strategy development of the regional recreation-tourist system.

Постановка проблеми. Розробка регіональної соціально-економічної політики має на меті вирішення проблем території, проведення структурної перебудови економіки регіону, забезпечення раціонального територіального розподілу праці та виробництва, розвиток інтеграційних зв'язків. Вирішення цього завдання неможливе без урахування можливостей та особливостей природного середовища. Це робить актуальними наукові дослідження, пов'язані з процесами залучення природно-ресурсного потенціалу до господарського використання.

Розвиток рекреаційно-туристичної сфери становить один із пріоритетних напрямів економіки України. Тому існує необхідність у науковому осмисленні проблем використання природно-рекреаційного потенціалу регіону.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження зарубіжних теорій і концепцій розвитку туризму проведено вітчизняними науковцями: Н. А. Мікулою, Б. Б. Уманцевим, О. М. Гиндою [4]. Вони наголошують не лише на необхідності врахування терито-

ріального аспекту, стану обслуговування, а також особливостей поведінки відпочиваючих.

Теоретико-методологічні основи географії природно-ресурсного потенціалу розроблено В. П. Руденком [6]. Зокрема, проаналізовано величина, компонентна структура, показники різноманітності, економічної та територіальної продуктивності його складових. Обґрунтовано шляхи раціоналізації природокористування.

Теоретико-методологічні проблеми формування ресурсної стратегії держави, основні підходи та принципи організації продуктивних сил розглядалися Б. М. Данилишиним, С. І. Дорогунцовим, В. С. Міщенком, Я. В. Ковалем, О. С. Новоторовим, М. М. Паламарчуком [3].

Наукові основи та прикладні аспекти формування регіональної політики розвитку рекреаційно-туристичного природокористування викладено З. В. Герасимчук, Н. В. Колендою, Л. М. Черчик [1]. А саме розроблено програмні заходи для підвищення ефективності використання природних оздоровчих ресурсів.

Постановка завдання. Проаналізувати основні напрями дослідження природно-рекреаційного потенціалу регіону. Обґрунтувати необхідність впровадження стратегічного управління в рекреаційно-туристичному природокористуванні.

Виклад основного матеріалу. Наукові розробки теорій і концепцій розвитку рекреаційно-туристичної сфери розпочалися наприкінці 50-х років ХХ століття. Це було зумовлено інтенсивним збільшенням потоків відпочиваючих. Серед них найбільш розробленими є [4, с. 715-725]:

- теорія стадійного розвитку туризму;
- теорія залежного розвитку;
- теорія периферії у розвитку туризму;
- теорія циклів еволюції туристичного простору;
- теорія двох секторів туризму;
- концепція сприйняття туристичного простору;
- концепція розвитку туризму як зустрічі культур;
- концепція самознищення туризму;
- концепція туристичної урбанізації.

Але недоліком цих теоретичних розробок є відсутність обґрунтованих шляхів використання природного середовища в оздоровчій діяльності. На нашу думку, саме використання можливостей природно-ресурсного потенціалу дозволить Україні сформуванню рекреаційно-туристичну сферу як високорентабельну галузь національного господарства.

Поняття природно-ресурсного потенціалу широко використовується у науковій літературі [3, с. 86-87; 6, с. 11-19]. Це дозволяє зафіксувати окремі компоненти природного середовища як цілісність, що забезпечить реалізацію економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства та окремої людини.

Такий підхід обґрунтовує комплексне природокористування. Саме комплексність сприяє оптимізації взаємодії економіки і природного середовища та створює умови для проведення еколого-економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу.

Серед фахівців немає єдиного бачення та розуміння проблем дослідження природно-ресурсного потенціалу. Найбільша увага у наукових публікаціях присвячена дослідженню таких проблем:

- формуванню ресурсної стратегії [1, с.; 9];
- розробка методології еколого-економічної оцінки природних ресурсів [3, с. 86-100];
- обґрунтування напрямів удосконалення організаційно-економічного механізму використання природно-ресурсного потенціалу;
- розробці наукових основ формування інституційної моделі природокористування [10, с. 8-70];
- методиці кількісного визначення природно-ресурсного потенціалу [6, с. 73-121];
- розробці системи методів комплексного аналізу природно-ресурсного потенціалу [6, с. 121-168].

Залучення природно-ресурсного потенціалу у господарську діяльність повинно відбуватися на засадах сформованої регіональної екологічної політики. Вона є обов'язковою складовою розвитку регіонів та держави в цілому.

Процеси формування екологічної політики у рекреаційно-туристичній сфері органічно поєднанні із становленням ринкових

відносин, розгортанням нових форм власності, пріоритетним соціальним розвитком, станом екологічної та демографічної ситуації.

Реалізація державної екологічної політики має відповідати інтересам розвитку регіонів. А екологічна політика самих регіонів повинна враховувати загальнодержавні інтереси. Реалізація екологічної політики у рекреаційно-туристичній сфері повинна базуватися на розробленій стратегії розвитку природно-рекреаційного потенціалу.

Саме підвищення ролі та значимості стратегічного управління соціально-економічним розвитком на регіональному рівні є одним із вирішальних чинників зростання економіки України. На основі розроблених довгострокових стратегій регіонального розвитку можливо забезпечити збалансований розвиток регіонів, провести необхідні структурні перетворення національного господарства, підвищити рівень життя українських громадян та розв'язати проблеми окремих територіальних утворень.

Під природно-рекреаційним потенціалом регіону слід розуміти сукупність окремих територій з цінними оздоровчими властивостями, які знаходяться у межах певної адміністративної області. Його використання дозволяє забезпечити задоволення потреб населення у відпочинку та лікуванні. Природно-рекреаційний потенціал регіону є складовою частиною сукупного природно-ресурсного потенціалу території адміністративної області.

Формування та реалізація регіональної стратегії використання природно-рекреаційного потенціалу потребує наукової розробки методологічної бази створення необхідних нормативних документів. Такі дослідження повинні містити чітко визначені принципи управлінської діяльності, мету та шляхи її досягнення, обґрунтування інструментів, що забезпечать реалізацію головних стратегічних завдань.

На думку О. І. Гулича, слабкими моментами в реалізації стратегії розвитку рекреаційно-туристичного природокористування є наступні [2, с. 351]:

- недостатня формалізація завдання;
- необґрунтованість показників розвитку;
- суб'єктивність вагових коефіцієнтів.

Розробка регіональної стратегії розвитку потребує сформулювати відповідний понятійний апарат, притаманний сфері рекреаційно-туристичного природокористування. На нашу думку, доцільно використати поняття «стратегія еколого-економічного розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи».

Під цим поняттям слід розуміти узагальнену модель дій, спрямованих на досягнення визначених завдань розвитку на основі залучення інструментів організаційно-економічного механізму регулювання процесів використання природно-рекреаційного потенціалу регіону.

О. П. Тищенко вважає, що «по суті, стратегія являє собою довгосроковий стратегічний план розвитку, в якому в узагальненому вигляді сформульовані цілі, завдання, пріоритети та напрями розвитку у перспективі» [9, с. 123].

Таким чином, стратегія використання природно-рекреаційного потенціалу повинна містити інформацію щодо послідовності включення окремих територій до господарського використання.

Механізм залучення таких територій до господарської діяльності передбачає існування кількох етапів. А саме, виявлення; включення до складу охоронних об'єктів; створення форм природно-заповідного фонду, найбільш пристосованих для відпочинку населення та формування архітектурно-містобудівних утворень, призначених для комплексного використання в рекреаційно-туристичній діяльності.

Формування рекреаційно-ресурсної стратегії повинно базуватися на управлінських принципах, що враховують закономірності функціонування рекреаційно-туристичної сфери. Такими принципами є: різноманітність територій, їх цілісність, динамічність змін оздоровчих потреб населення, ієрархічність, зворотного зв'язку.

На думку З. В. Герасимчук, Н. В. Коленди та Л. М. Черчик, стратегія використання природно-рекреаційного потенціалу є необхідною передумовою реалізації регіональної політики [1, с. 37]. Вибір пріоритетних напрямів розвитку стосується не тільки регіону в цілому, але й окремих напрямів діяльності.

Тобто метою формування стратегії еколого-економічного розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи є наукове забезпечення реалізації регіональної екологічної політики.

Формування стратегії розвитку базується на проведенні комплексного аналізу регіональної рекреаційно-туристичної системи. У його рамках передбачено застосування таких наукових методів: типології, екстраполяційного прогнозування, кореляційно-регресійного та кластерного видів аналізу [10].

Використання перелічених наукових методів дослідження впливає на підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу. Для досягнення цієї мети передбачено наступні заходи:

- проведення типології адміністративних районів за рівнем кількості потреб населення в територіях для відпочинку та ємкістю природно-рекреаційних комплексів;
- створення рекреаційно-туристичних центрів для управління сферою обслуговування відпочиваючих та регулювання процесів використання природно-рекреаційних комплексів;
- визначення тенденцій змін потреб населення в територіях для відпочинку;
- обґрунтування зв'язку між кількістю приїжджих відпочиваючих та ємкістю засобів розміщення і рівнем розвитку сфери послуг.

Під цим науковим методом типології розуміється процес поділу сукупності територій на групи за певними характерними властивостями. Існує два напрями використання типології в дослідженнях регіонального природокористування. Перший – пов'язаний з проведенням групування адміністративних районів за ознаками рівня використання природно-рекреаційного потенціалу. Другий напрям має на меті виділення груп окремих територій з цінними оздоровчими властивостями.

С. О. Суспіцин виділяє два методологічних підходи до побудови типології адміністративних територій [8]. Перший, припускає побудову однотипних групувань, що виходять із змістовного аналізу стану і тенденцій розвитку регіону. Його методологічну основу складають методи розпізнавання образів, багатомірних групувань, універсальні процедури кластерного аналізу. Інший підхід на початковому етапі використовує впорядкування

областей, а потім вивчення розподілу за ними об'єктів дослідження.

Процедура другого підходу передбачає зіставлення індикаторів регіонального розвитку із середніми по країні. У практиці проведення типологій адміністративних територій виділяють три різноманітні кластери, що не враховують кількість об'єктів дослідження і конкретні особливості регіону. До першого кластеру (U_1) входять території, усі індикатори яких не більші, ніж середні по країні. Третій кластер (U_3) поєднує регіони з показниками розвитку не гірше середнього. Усі інші входять до другого кластеру (U_2).

У математичному відношенні ці кластери впорядковані таким чином:

$$U_1 \prec U_2 \prec U_3$$

Недоліком трьохкластерного структурування простору регіональних індикаторів є нерівномірне розподілення територій. Використання середніх показників для порівняльного аналізу не завжди обґрунтовано. Але такий підхід спирається на використання процедури і може бути розвинений у двох напрямках: збільшення кількості виділених кластерів та уточнення їх граничних значень.

Проведена типологія адміністративних районів дозволила скласти сітку матрицю ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу Чернігівського регіону (табл. 1).

Таблиця 1

Сітка-матриця ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу

Рівень щільності місць для організації відпочинку Рівень щільності потреби в місцях для організації відпочинку	Високий	Середній	Низький
	1	2	3
Високий	Чернігівський		Прилуцький Ніжинський
Середній			Талалаївський

Економіка

Продовження табл. 1

1	2	3	4
Низький	<i>Козелецький Менський Бахмацький Коропський Сосницький Ічнянський</i>	<i>Корюківський</i>	<i>Городнянський Ріпкинський Щорський Бобровицький Носівський Борзнянський Новгород-Сіверський Семенівський Варвинський Срібнянський</i>

Таке групування адміністративних районів дозволить сформуванню диференційовану стратегію розвитку рекреаційно-туристичного природокористування. Особливої уваги у наукових розробках щодо виявлення можливостей природного середовища потребують Прилуцький та Ніжинський райони.

Виділення рекреаційно-туристичних центрів має базуватися на певних критеріях. Вочевидь, так що такими критеріями є концентрація значного обсягу оздоровчих потреб в населеному пункті та наявність екскурсійних об'єктів, що входять до складу найбільш перспективних напрямів розвитку.

Так, на території Чернігівського регіону виділено 5 рекреаційно-туристичних центрів: міста Чернігів, Ніжин, Прилуки та смт. Батурин і Новгород-Сіверський. У перших трьох сконцентровано 37 % населення області. Інші два входять до складу об'єктів Національної системи екскурсійних маршрутів «Намісто Слаутича». Населений пункт Батурин – це одна із гетьманських столиць, а Новгород-Сіверський входить до напрямів «По історичних місцях православ'я» та «По давньоруських містах».

Для підвищення якості рівня управління розвитком рекреаційно-туристичної сфери необхідно здійснювати не тільки аналітичні дослідження, але і проводити діагностику. На цій підставі доцільно сценарне прогнозування динаміки соціально-економічних та еколого-економічних процесів.

Сценарне прогнозування складається з двох етапів: пошуково-прогнозного і прогнозно-нормативного. Завдання цього

етапу прогнозування полягає у з'ясуванні, як розвиватимуться події при збереженні існуючих тенденцій, абстрагуючись від факторів, які здатні змінити ці тенденції. Другий етап розробляється на підставі визначеної мети. Він пов'язаний з управлінським аспектом прогнозування. Побудова нормативного прогнозу здійснюється у такому порядку:

1. Встановлюються цілі розробки прогнозу'
2. Визначаються методи їх досягнення;
3. Виділяються цільові етапи.

На першому етапі сценарного прогнозування було поставлено наукове завдання передбачити тенденції у зміні кількості міського і сільського населення у кожній адміністративно-територіальній одиниці Чернігівської області.

Прогнозування сукупної кількості населення у схемах і проектах районного планування переслідує дві цілі. По-перше, це передбачення загальної чисельності міського і сільського населення об'єкта планування, а також окремих населених пунктів, які входять до його складу. По-друге, це прогнозування статеві і вікової структури населення. У першому випадку рекомендовано використовувати методи екстраполяції і регресійні моделі, у другому – метод пересування віків [5, с. 79]. На нашу думку, для визначення потреб населення у місцях для відпочинку достатньо розрахувати тільки кількість міського і сільського населення.

Однією із основних умов коректності застосування екстраполяційних методів є період ретроспективних спостережень за зміною об'єкта дослідження. Цей період повинен бути не коротший за період прогнозування. При розрахунках були використані дані за період з 2001 до 2007 роки. Тобто побудований прогноз буде коректним на період до 2012 року. На основі потреб населення у місцях для відпочинку можливо розрахувати необхідну місткість природно-рекреаційних комплексів.

При побудові нормативного прогнозу було поставлено завдання – виявити фактори, за допомогою яких можливо регулювати потреби регіону у територіях для відпочинку. При попередньому розгляді напрямів вирішення завдання сформувався гіпотеза, що регулюючим фактором може бути кількість приїжджих відпочиваючих. Для досягнення намічених цілей пропонується використання кореляційно-регресійного аналізу. На кіль-

кість приїжджих відпочиваючих впливає місткість засобів розміщення і рівень розвитку сфери послуг. Встановлення існування значного регресійного зв'язку між відпочиваючими і готельними номерами у містах Чернігові, Ніжині, Бахмацькому, Бобровицькому, Ічнянському, Козелецькому, Коропському, Корюківському, Менському, Носівському, Срібнянському, Талалаївському та Щорському районах. Регулювання кількості приїжджих відпочиваючих найбільш ефективно у містах Ніжині – 438 відпочиваючих на одне місце та Чернігові – 63. Розраховані оптимальні значення місткості засобів розміщення.

Нормативно-прогнозний етап сценарного прогнозування передбачає розробку рекомендацій щодо рекреаційно-туристичного освоєння території та складання матеріалів схеми районного планування. Такі матеріали повинні містити [5, с. 162-163]:

- розрахунок перспективних потреб у місцях відпочинку для обслуговування міського і сільського населення та приїжджих відпочиваючих із зовнішніх, суміжних районів, які тяжіють до оздоровчих територій об'єкту районного планування;
- порівняння фактичної забезпеченості з нормативними даними (виявлення кількісних і територіальних диспропорцій);
- проведення функціонального зонування територій, придатних для організації відпочинку;
- вивчення умов транспортної доступності і зручностей пересування від джерел попиту (формування потоків відпочиваючих) до місць відпочинку.

Вирішення масштабних завдань розвитку рекреаційно-туристичного природокористування потребує застосування різномасштабних заходів. Одним із найбільш пристосованих для цього є програмно-цільовий підхід. Тому інструментом реалізації визначеної стратегії бачиться регіональна програма розвитку природно-рекреаційного потенціалу.

Висновки. Залучення природно-рекреаційного потенціалу у сферу оздоровлення населення потребує застосування інструментарію стратегічного управління розвитком регіону. А саме: проведення діагностики стану об'єктів природного середовища, прогнозування антропогенного навантаження, виявлення чинників, що впливають на потоки відпочиваючих.

Формування стратегії еколого-економічного розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи має на меті наукове забезпечення реалізації екологічної політики регіону.

У цілому формування регіональної екологічної політики має відповідати інтересам усіх суб'єктів природокористування, у тому числі і рекреаційно-туристичної сфери.

Література

1. Герасимчук З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційного природокористування: механізми формування та реалізації / З. В. Герасимчук, Н. В. Коленда, Л. М. Черчик. – Луцьк : Надстир'я, 2007. – 172 с.
2. Гулич О. І. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій як екосоціосистем рекреаційного типу: Аспекти моделювання / О. І. Гулич // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи (Збірник наукових праць). Випуск 3 (XLVII) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол. : відповідальний редактор академік НАН України М. І. Долішній. Частина 1. – Львів, 2004. – С. 351-360.
3. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін.]. – Київ : РВПС України, 1999. – 716 с.
4. Мікула Н. А. Аналіз зарубіжних теорій і концепцій розвитку туризму та управління туристичним бізнесом / Н. А. Мікула, Б. Б. Уманців, О. М. Гинда // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: ресурси і механізми ефективного управління (Збірник наукових праць). Вип. 2 (58) / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол. : відп. ред. академік НАН України М. І. Долішній. – Львів, 2006. – 776 с.
5. Районная планировка / [В. В. Владимиров, Н. И. Наймарк, Г. В. Субботин и др. (Науч. ред. В. В. Владимиров)]. – М. : Стройиздат, 1986. – 325 с.
6. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: підручник: у 2 частинах / В. П. Руденко. – К. : К.-М. Академія; Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
7. Стеченко Д. М. Науково-методичні основи комплексного аналізу та прогнозування розвитку регіональної рекреаційно-туристичної системи / Д. М. Стеченко, І. В. Безуглий // Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інноваційно-інноваційного розвитку в Україні // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 23-24 жовтня 2008 р. – У трьох частинах / РВПС України НАН України. – К. : РВПС НАН України, 2008. – Ч. 3. – С. 252-255.
8. Суспицын С. А. Развитие методов измерения пространственных трансформаций экономики / С. А. Суспицын // Теоретические проблемы региональной экономики. – 2007. – № 4. – С. 3-18.
9. Тищенко О. П. Методологічні основи формування та реалізації сучасної стратегії регіонального розвитку України / О. П. Тищенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 12 (57). – С. 122 – 127.

10. Хвесик М. А. Інституційна модель природокористування в умовах глобальних викликів : Монографія / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К. : Кондор, 2007. – 480 с.

Надійшла 05.11.2008